

ІСТОРІЯ КНИЖКОВИХ КОЛЕКЦІЙ

УДК 261.5: 271.73.02

І. О. Ціборовська-Римарович
канд. іст. наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

КНИГОЗБІРНЯ МОНАСТИРЯ ОРДЕНУ БОСИХ КАРМЕЛІТІВ У ВИШНЕВЦІ: ІСТОРІЯ ТА КНИГОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНДУ

Публікація присвячена історії бібліотеки Вишневецького монастиря Ордену босих кармелітів. На основі історико-книгознавчого аналізу стародруків з її фондів та рукописних джерел висвітлюється склад і зміст бібліотечного фонду, шляхи його комплектування та доля книжок після закриття монастиря.

Ключові слова: монастирські бібліотеки, бібліотекознавство, Орден босих кармелітів.

Монастирі в усі часи були дотичні до творення культурного та інтелектуального обличчя історичних епох. Стародруки, що зберігаються у фондах сучасних бібліотек, є цінним джерелом для багатогалузевих наукових досліджень, у тому числі з історії культури, історії церкви, історичного бібліотекознавства та книгознавства. Нові відомості про давні бібліотеки монастирів, церков, духовних навчальних закладів доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, а відтак рельєфніше окреслюються роль і функції цих інституцій в історичному процесі.

На початку ХХІ століття побачила світ низка публікацій українських науковців, присвячена історії монастирських та церковних книгозбірень¹, бібліотек духовних навчальних закладів². Проте бібліотека монастиря Ордену босих кармелітів у Вишневці не була досі об'єктом самостійних історико-книгознавчих досліджень.

Монастир Ордену босих кармелітів (*Fratres Discalceati Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*) у Вишневці³ був

закладений у 1645 р. представником українського князівського роду Вишневецьких герба “Корибут”, визначним військовим діячем Речі Посполитої XVII ст., руським воєводою Яремою Вишневецьким (1612–1651). Через військові дії, які прокочувалися хвилями по Волинській землі, монастир неодноразово був зруйнований. Будівництво нових споруд монастиря було завершено стараннями та коштом князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), великого гетьмана Великого князівства Литовського, останнього представника князівського роду по чоловічій лінії⁴. Будівельні роботи проходили з 1720 р. до 1740 р. Від 1724 р. ними керував архітектор Якуб Дапре Блажей (Dapres Blangey). Монастирський костел мурувався як родовий мавзолей, мав 11 вівтарів, авторами яких були Каспер Колерт (Kolert) і Криштофт Зейнер (Seyner) (1733 р.)⁵. Тут знайшов вічний спочинок Михайло Серватій Вишневецький та його рано померлі діти.

У XVIII ст. за церковним адміністративно-територіальним устроєм Ордену монастир відносився до його Польської провінції, що мала назву Святого Духа (Provincia Polona Sanctus Spiritus), і носив ім'я св. Архангела Михаїла (Conventus Visniovecensis sub Titulo Sancti Michaelis Archangeli). На 1772 р. монастир налічував 16 ченців⁶. У другій половині XVIII ст. на українських етнічних землях, окрім Вишневеця, діяли ще чотири монастирі Ордену босих кармелітів: у Бердичеві (37 ченців), Львові (31 чернець), Перемишлі (21 чернець), Кам'янці-Подільському (16 ченців), і дві резиденції: у Купині (7 осіб) та Милятині (10 осіб)⁷. Наведені кількісні відомості про братію орденських монастирів говорять про те, що Вишневецький монастир був не з найбільших. Провенієнційні записи на кількох стародруках із кармелітської бібліотеки свідчать про те, що у першій чверті XVIII ст. певний час осередок босих кармелітів у Вишневці перебував у статусі резиденції. На титульному аркуші видання творів Бенігнуса Буховського⁸ “Ortus miraculis, in occasu submontano, sive sacra imago Virginis Benedictae Mariae Tuchoviensis ...” (Краків, 1718) фігурує такий запис: “Residenciae Visniovecensis Carmelitaru[m] / Discalceatoru[m] Empt[us] Fl. 1 g. 15 A[nno] 1719” (“Для резиденції Вишневецьких босих кармелітів придбана за 1 флорен 15 грошей 1719 року”).

Монастир як осередок релігійної культури та ідеології виконував місію, що полягала у поширенні та ствердженні римо-католицького віросповідання на етнічних українських землях, задоволенні

запитів і потреб мешканців римо-католицького віросповідання даного регіону. Вишневецькі отці кармеліти виконували душпастирську місію, маючи свою парафію, до якої на 1804 р. відносилися місто Новий Вишневець з передмістями та 7 навколишніх сіл, прихід налічував 678 віруючих⁹. Вони готували послушників Ордену до прийняття духовного сану й майбутньої діяльності в його лавах. Ченці керували діяльністю братств, котрих при монастирі було чотири: найдавніше – Братство Святого Образу (Świętego Szkarlerza) з 1685 р., Братство св. Йозефа з 1714 р., Братство св. Теклі з 1761 р. та Братство Янголів Охоронців з 1768 р. Місцеві ченці займалися письменницькою творчістю. Літературні доробки їх публікувалися в друкарнях Бердичева, Львова, Кракова, Варшави¹⁰. Отці кармеліти прислужилися і на освітянській ниві, побудувавши і утримуючи власним коштом парафіяльну школу, яка функціонувала з кінця XVIII ст. На утриманні монастиря були шпиталь і аптека. Окрім того, монастир мав господарство, яке необхідно було вести для підтримання життєдіяльності обителі (сад, город, пасіка). Для задоволення релігійних, інтелектуальних, громадських і господарських потреб монастир мав значну бібліотеку. В 1816 р. вона налічувала 1327 томів, переважно духовної тематики: 23 томи – твори отців церкви, праці теологів – 215 томів, проповіді – 277 томів, історія церкви – 80 томів, світська історія – 140 томів, риторика – 58 томів. Поезія становила 31 том, медична та юридична література – по 20 томів¹¹.

Серед членів монастирської спільноти на 1772 р., чії імена подано у “*Catalogus religiosorum et monialium carmelitarum disalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in Anno Domini 1772*” [Бердичів, 1773]) і де поряд з іменем зазначається статус та обов’язки кожного ченця, не вказується, хто виконував обов’язки бібліотекаря. Очевидно, котрийсь із братії поєднував роботу бібліотекаря з іншими функціями.

Спираючись на фактографічний матеріал, який подають архівні документи й провенієнції стародруків, можна окреслити такі шляхи комплектування монастирської бібліотеки, що визначаються як традиційні: закупівля, дари, надсилання обов’язкового примірника від вищих церковно-адміністративних інстанцій, успадкування бібліотекою книжок, які були власністю окремих ченців монастиря.

На закупівлю книжок виділялися певні суми з кошторису монастиря. Монастирська книга прибутків і видатків за 1764–1774 рр.

фіксує витрати на купівлю книжок. У деяких випадках вказується ім'я автора придбаної книжки. Так, у січні 1769 р. було придбано твори відомого у свій час проповідника, члена Ордену єзуїтів Вінсентія Гудрі (Houdry, 1631–1739)¹².

У монастирській бібліотеці знаходилися друковані каталоги книгарень, зокрема, книгарень знаного варшавського книгопродавця Людовіка Фіетти (Fietta, XVIII/XIX ст.): *Catalogue de livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire et Marchand d'Estampes de Varsovie, presentement a Dubno* (S. l., 1801), *Catalogue de livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, Libraire a Dubno et Berdiczow* ([Бердичів], 1804)¹³. Окрім книгарні у Варшаві, у 1801–1804 рр. він мав філії в Дубні та Бердичеві¹⁴. Л. Фіетта постачав книжкову продукцію з Німеччини, Італії, Франції, Англії, Голландії¹⁵, а також розповсюджував видання, опубліковані на землях Речі Посполитої, приймав передплату на багатотомні видання. Він постачав книжки до бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732–1798).

Приналежність книжок до кармелітської книгозбірні засвідчують провенієнції. На всіх книжках монастирської бібліотеки зустрічаємо запис латинською мовою, зроблений каліграфічним почерком, ймовірно бібліотекарем або його помічником: “*Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum*” (“Вишневецького монастиря босих кармелітів”)¹⁶, який говорить про те, що книжка перебувала в її фонді. Дуже часто цей запис повторюється в одній книжці по кілька разів – на титульному аркуші, на шмуцтитулі, на останній сторінці чи в кінці розділів твору, на берегах сторінок. На титульних аркушах книжок, форзацах, іноді на корінцях оправ проставлені чорнилом із знаком “№” арабські цифри, які правили дороговказом для пошуку видання у бібліотеці. Частина книжок на корінцях має паперові наліпки з надрукованими чорною фарбою літерами “A”, “C”, “D”, “E”, “N”. Іншого виду позначень на книжках з монастирської бібліотеки не виявлено. Найвірогідніше, що цифрові позначення вказували порядковий номер книжки на полиці або в тематичному розділі, літери – певний тематичний розділ, до якого вона відносилася за своїм змістом. При відсутності бібліотечного каталогу дуже складно більш конкретно говорити про організацію книжкового фонду.

Досить часто бібліотекар у своєму записі вказував шлях надходження книжок до бібліотеки. Зокрема, записи констатують факт

купівлі книжки, вказують рік придбання та ім'я пріора монастиря на час закупівлі. Так, третє видання твору Луїджі Ферраріса [Ferraris] "Prompta bibliotheca canonica..." (Болонья, 1758) має запис: "Nos Opus Emptus Sub Prioratu A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] / Raphaëlis a SS. [Sanctis] Corn[elio] et Cypriano pro Conve[ntu] N[ost]ro / Visniovecen[sis] Carmel[itarum] Discal[ceatorum] Anno D[omi]ni / 1771" ("Цей твір придбаний для нашого Вишневецького монастиря босих кармелітів у пріорство вельми достойного по праву отця Рафаеля¹⁷ від святих Корнія та Кіпріяна Року Божого 1771"). А нове венеційське видання 1756 року "Bibliotheca concionatoria" має таку провенієнцію: "Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum / Emptus sub Prioratu A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] Juliani ab Angelis" ("Вишневецького монастиря босих кармелітів куплена у пріорство вельми достойного по праву отця Юліана від Янголів¹⁸"). Видання "Apparatus brevis ad Theologiam, et jus canonicum..." (Венеція, 1706, 2-е вид.) має на титульному аркуші такий запис: "Nos Op[us] Comparatum e[st] sub Prioratu / A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] Innocentij / a S[ancto] Thomae Pro Bibliotheca / C[on]ven[tus] Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum / Anno D[omi]ni 1778-vo" ("Цей твір придбано у пріорство вельми достойного по праву отця Інокентія від святого Томи¹⁹ для Бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів Року Божого 1778-го").

Провенієнції оповідають про міграцію книжок всередині монастиря. Наприклад, записи в книжках фіксують такий факт: видання було власністю ченця, а після його смерті переказувалося до монастирської бібліотеки. Так, книжка Доменіка Віва [Viva] "De jubilaeo praesertim Anni Sancti..." (Франкфурт на Майні, 1711) має такий запис (арк. а₂): "Post Fata P[atris] F[ratris] Sylvestri / a Praesenta[tione] V[eatae] V[irginis] M[ariae] / applicat[us] pro Bibliotheca / Conventus Visniovecensis / Carmelitarum Discalceatorum" ("Після смерті отця і брата Сильвестра від Введення Блаженої Діви Марії²⁰ надана до Бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів"). Третій том шеститомового 10-го видання праці Габріеля Антуана (Antoine) "Theologia moralis universa..." (Венеція, 1782) має такий запис: "Conventus Visniovecensis / Carmelitar[um] Discalceator[um] post Fata pie defuncti P[atris] F[ratris] Cherubini" ("Вишневецького монастиря босих кармелітів після благочестивої смерті отця і брата Керубіна²¹"). Бібліотечний примірник книжки Йозефа

Кабріна (Cabrinus) “Directorium ordinandorum in forma Catechismi...” (Бассано, 1736; 8-ме вид.) на титульному аркуші має дарчий запис про подарування її братом Рафаелем від св. Корнія і Кіпріяна отцю і брату Флору від св. Мартіна: “F[rater] Raphaël / a SS. [Sanctis] Cornelio a Cypriano / Carmelita Discalceatus / offert gratis / P[at]ri F[ratri] Floro / a S[ancto] Martino Carmelitae Excalce[ati] / ad legendum A[nno] 1775-to / Visniovecio” (“Босий кармеліт брат Рафаель від святих Корнія і Кіпріяна віддає безвідплатно босому кармеліту отцю і брату Флору від святого Мартіна²² для читання року 1775-го у Вишневі”).

Представники князівського роду Вишневецьких та їхні нащадки по жіночій лінії з роду Мнішків герба “Кончиць”, які успадкували Вишневецький замок, були щедрими донаторами і покровителями монастиря. В тому числі вони жертвували й книжки для монастирської бібліотеки, про що свідчать провенієнції на сторінках та форзацах стародрукованих видань. Джерелознавчий аналіз стародруків із монастирської книгозбірні дає змогу стверджувати, що книжки дарувалися князем Михайлом Серватієм Вишневецьким. У першому томі твору німецького теолога Тобіаса Логнера (Lohner, 1619–1680) “Instructissima Bibliotheca manualis concionatoria...” (Венеція, 1722; 6-е видання) міститься запис про купівлю книжки фундаторам монастиря для кармелітської бібліотеки: “Pro Raesidentis Visniovecensis Carmelitarum Discal[ceatorum] Emptus ex Fundatore / Anno 1722” (“Для бібліотеки Вишневецької резиденції босих кармелітів придбана фундатором 1722 року”). Слово “Raesidentis” виправлено на “Conventus” іншим почерком, і цим же почерком дописана фраза про купівлю книжки фундатором, тобто князем Михайлом Серватієм Вишневецьким.

Партія книжок була подарована у 1772 р. Станіславом Єжи Мнішком²³, рідним братом володаря Вишневецького замку, великого коронного маршалка Міхала Єжи Вандаліна Мнішка. Ця група книжок мала усталений запис латинською мовою: “Pro Bibliotheca Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum Ex donatione Illustrissimi Magnifici Domini Stanislai Mniszech Succameraride M[agni] D[ucatis] Lith[uani] Fundatoris N[ost]ri Munificentissimi A[nno] D[omi]ni 1772-do. Oret[ur] pro Eo”. (“Для бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів з дару найяснішого вельможного пана Станіслава Мнішка, підкоморича Великого князівства Литовського, нашого найщедрішого фундатора, Року Божого 1772-го. Той, що молиться за Нього”). Цікаво, що деякі видання з донаційними за-

писами Станіслава Єжи Мнішка мають суперекслібрис XVII ст. із зображенням гербу князів Вишневецьких “Корибут”. Вочевидь ці книжки перебували у замковій бібліотеці, потім були подаровані монастиреві, а у 1832 р. знову повернулися до замку, коли монастир було скасовано. В 1835 р. у монастирському костелі відкрили православну церкву під ім'ям св. Архистратига Михаїла.

Офірувала книжки монастирській бібліотеці і дружина Міхала Єжи Вандаліна Мнішка²⁴, племінниця польського короля Станіслава Августа Понятовського Урсула Мнішек із Замоївських герба “Єліта”²⁵. Так, видання твору французького літератора Ісаака-Жозефа Берруї (Berruyer, 1681–1758) “*Remarques theologiques et critiques sur l'histoire du peuple de Dieu*” (Алет, 1755) має запис: “*Dono obtulit Ill[ustrissima] D[omi]na Ursula Mnischowa pro Bibliotheca Carmel[itarum] Discal[ceatorum] Conventus Visniovecensis*” (“Подарована найяснішою панею Урсулою Мнішковою для Бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів”).

Після 1832 р. фонд монастирської книгозбірні втратив свою цілісність. Одна частина бібліотеки, близько 1/4 зібрання, влилася до бібліотеки Вишневецького замку. За архівними документами надходження з монастирської бібліотеки до замкової налічувало 283 томи 195 найменувань²⁶. Ці відомості подає список книжок під назвою “*Xięzki po karmelitach*” (“Книжки по кармелітах”), який є складовою рукописного каталогу бібліотеки Вишневецького замку, укладеного у 1833 році, точніше його додатком. Сам каталог має автентичну назву “*Katalog książek polskich i polsko-łacińskich, i łacińskich spisanych w Wiśniowcu dnia 16-go Lutego 1833-go Roku oraz włoskich, angielskich, francuzkich niekompletnych i manuskryptów*”. Список написано одним почерком, не раніше 1833 року. У списку покармелітські книжки згруповані за форматним принципом: “*in folio*”, “*in quarto*” та “*in octo i drobniejsze*”. У названих групах видання записувалися без дотримання абеткового порядку. Описи подаються у такій послідовності: загальний порядковий номер книжки у списку, назва видання (у скороченій формі), кількість томів (проставлена арабськими цифрами), прізвище автора (подається у переважній більшості випадків; у деяких випадках написання форми прізвищ видозмінено). Місце видання, друкарня, рік публікації у списку не зазначаються. Часом біля назви книжки вказується кількість примірників видання та стан збереження – “*uszkodzone*”.

При відсутності вихідних даних у рукописному списку досить

складно було ідентифікувати видання, “прив’язати” його до конкретного місця та року. З цією метою ми зверталися до бібліографічних довідників і каталогів: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. 1574–1800. – Кн. 1–2. – Л., 1981–1984; Estreicher K. Bibliografia polska. – Т. 8–34. – Kraków, 1882–1951 (далі – Estr.); Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque National. Auteurs. – 231 tt. – Paris, 1897–1981 (далі – CGBN).

Друга частина монастирської бібліотеки, після закриття монастиря, потрапила до бібліотеки Монастиря босих кармелітів у Бердичеві, який вважався головним для цього Ордену в даному регіоні. Подальша доля книжок була пов’язана з долею бібліотек Вишневецького замку та Бердичівського монастиря босих кармелітів.

У кінці 20-х років ХХ ст. значна частина бібліотеки Вишневецького замку Вишневецьких – Мнішків після зміни численних власників потрапила до фондів Всенародної Бібліотеки України, нині Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ)²⁷. В її складі знаходилися примірники книжок із монастирської бібліотеки. Сьогодні стародруковані видання з бібліотеки Вишневецького замку складають історико-культурний фонд, окрему структурну одиницю Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, що має назву “Бібліотека Вишневецького замку князів Вишневецьких – графів Мнішків. XVIII – перша половина XIX ст.”. Окремі книжки з цієї бібліотеки зберігаються в колекціях Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, зокрема, в колекції інкунабулів, колекції палеотипів (видань першої половини XVI ст.), колекції плантенів, колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом. Серед них є книжки, що походять з монастирської бібліотеки.

Сьогодні книжки із замкової бібліотеки зберігаються і в фондах деяких сучасних бібліотек Польщі, куди вони потрапили внаслідок зміни власників Вишневецького маєтку в другій половині XIX ст. Зокрема, у фондах Відділу стародруків Бібліотеки Народової (Варшава) було виявлено серед книжок з Вишневецького замку примірники видань з провенієнціями монастирської книгозбірні. В двох книжках – усталені записи про дарування їх Станіславом Єжи Мнішком монастиреві босих кармелітів, датовані 1772 роком. Це – твір Йоганна Тильмана Стелли (Stella, псевдонім Justus Astorius, XVII ст.) “Examen comitiorum Ratisbonensium, sive Disquisitio poli-

tica de nupera electione novissimi regis Romanorum...” (Ганау, 1637)²⁸ та “Perspicua Dissertatio de singularibus et propriis juribus, deque eminentia et praerogativa Comitis Palatini ad Rhenum, Sacri Romani Imperii Archidapiferi...” [S. l., s. a.]²⁹.

Друга частина бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів надійшла до фонду НБУВ у складі бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів. Історія цієї книгозбірні мала подальший розвиток. Опісля закриття монастиря отців кармелітів у Бердичев, у 1878 р. його бібліотеку як цінне зібрання стародруків і рукописів було передано до Бібліотеки Київського університету св. Володимира. В 1926–27 рр. у складі фундаментальної університетської бібліотеки вона влилася у фонди Всенародної Бібліотеки України. Тепер вона є самостійною структурною одиницею Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ під умовною назвою “Бердичівська колекція”, в фонді якої є книжки з бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів³⁰. Не виключено, що книжки вишневецьких отців кармелітів після закриття монастиря потрапили ще і до інших збірок, зокрема монастирських.

На сьогоднішній день відсутні відомості про існування рукописного каталогу чи списку книжок монастирської бібліотеки вишневецьких отців кармелітів, окрім переліку видань з монастирської бібліотеки, що надійшли до книгозбірні Вишневецького замку після скасування монастиря.

У фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського виявлено бл. 211 од. зб., що походять з монастирської кармелітської бібліотеки Вишневеця. Ці стародруки побачили світ у друкарнях Італії (Бассано, Болонья, Бреція, Венеція, Верона, Мілан, Рим, Падуя, Флоренція); Німеччини (Аугсбург, Інгольдштат, Кельн, Кемптен, Мерзебург, Мюнхен, Урзель, Франкфурт-на-Майні); Франції (Авіньйон, Алет, Ліон, Париж, Страсбург); історичної території Речі Посполитої: теперішніх Польщі (Варшава, Гданськ, Каліш, Краків, Люблін, Познань, Сандомир), України (Бердичів, Львів), Литви (Вільнюс) та Білорусі (Слуцьк); Австрії (Відень); Бельгії (Антверпен, Лувен); Нідерландів (Гаага), Словаччини (Кошице, Трнава); Чехії (Прага); Швейцарії (Базель). Переважна більшість книжок цієї групи видані латинською і польською мовами. Є видання, надруковані італійською та французькою мовами. Щодо часу публікації стародруків, то з інкунабульного періоду книгодрукування достеменно відомо, що в бібліотеці було, як мінімум, два видання – Геральдуса

Одоніка (Odonis, Geraldus de, ?–1349) “Sententia et expositio cum quaestionibus super Ethica Aristotelis...” (Venezia: Simon de Luere, impensis Andreae Torresani, 1500) і Томи Аквінського (1225–1274) “In octo libros Politicorum Aristotelis” (Venezia: Simon de Luere, impensis Andreae Torresani, 1500)³¹. Обидва видання складають конволют, який був подарований монастирській бібліотеці великим коронним хорунжим Станіславом Єжи Мнішком. Перша половина XVI ст. представлена 15 виданнями (палеотипами)³², XVII ст. – 23, XVIII ст. – 73 томами різних видань, початок XIX ст. – 2 виданнями.

За списком покармелітських книжок з Вишневецького замку та бібліографічними описами книжок монастирської бібліотеки *de visu* конкретніше окреслюється тематика видань книгозбірні. Церковна тематика була представлена виданнями Біблії та конкорданціями до неї, творами отців церкви: ангелічного доктора (*doctor angelicus*) Томи Аквінського (1226–1274), доктора, зануреного у молитовне споглядання Діви Марії, (*doctor marianus*) Франциска Ассизького (1182–1226), всеосяжного доктора (*doctor universalis*) Альберта Великого (бл. 1193–1280).

Орден босих кармелітів відносився до марійних орденів, в обов’язки яких входило поширювати і розвивати культ Божої Матері. Тож видання з “Маріології” були досить широко представлені у бібліотеці вишневецьких отців кармелітів. Серед таких можна назвати: “Ozdoba y Obrona Ukraińskich Krajów Przecudowna w Berdyczowskim Obrazie Marya” (Бердичів, 1765; 2-е видання там само 1767 (?); за списком № 9)³³ о. Григорія від Святого Духа; одне з видань твору холмського біскупа, василіанина Яна Якуба Суши (Susza, 1610–1687) “Phoenix redivivus albo Obraz starożytny chełmski Panny y Matki Przenayświętszey...” (Замостя, 1646; Львів, 1653; Замостя, 1684 (?); за списком № 45)³⁴; твір члена Ордену паулінів, ксьондза Анджєя Гольдоновського (Goldonowski, Gołdonowski), присвячений історії ченстоховської ікони Божої Матері, “Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula...” (Краків, 1642; № 105); “Miesiąc nabożeństwem y świętych cnot używaniem, Naychwalebniejszej Wcielonego Boga Matce, Maryi poświęcony...” (Бердичів, 1780); твір троцького каштеляна, від 1735 року великого литовського канцлера, Яна Фридеріка Сапіги (1680–1751) про ікону коденської Божої Матері “Monumenta Antiquitatum Marianarum...” (Варшава, 1721; № 12), написаний латинською мовою, та його переклад польською під назвою “Monumenta albo Zebranie starożytnych Ozdob Przenayświętszey

Bogarodzicy Panny Maryi w dawnym wielce Obrazie Kodenskim...” (Варшава, 1723; № 44), виданий Альбрехтом Ставицьким; твір Станіслава Кобержицького (Kobierzycki, †1665) “Obsidio Clari montis Częstochoviensis...” (Гданськ, 1659; № 65); казання Макарія Ростковського з нагоди коронації ікони Божої Матері в домініканському костелі в Підкамені (Rostkowski, Makary czyli Maury, †1749) “Echo wdzięcznych panegiryczno-kaznodziejskich głosów, ... , albo Kazania, przez oktavę koronacyi cudownego obrazu Prznayświetszey Maryi Panny w Podkamieniu w kościele OO. Dominikanów zostaiącego...” (Львів, 1731; № 8).

У фонді монастирської бібліотеки зберігалися видання, дотичні до історії та діяльності Ордену босих кармелітів, які можна об’єднати в тематичну групу під назвою “Кармелітана”. З огляду на те, що відомий список монастирських книжок не дає вичерпної бібліографічної інформації про видання, подаємо їхні назви так, як їх подано у списку, вказуючи порядковий номер у цьому реєстрі: “Żywoty karmelitańskie” (№ 175), “Bullarium carmelitarum” (№ 166), “Eremus Catmelitanus” (№ 101).

У книгозбірні була представлена агіографічна література. Наприклад: твір доктора теології Адама Опатовіуша (Opatovius, 1570–1647) “Żywot y cuda W. Sałomei, Królowey Halickiey...” (Краків, 1633; № 47); твір доктора теології Єжи Людвіка Міске (Miske) “Zwiercadło przykłađności to jest: Świętobliwy żywot wielkiej służebnicy Boskiej Ś. Jadwigi...” (Краків, 1725; № 40); видання “Thaumaturgus Russiae V. Ioannes de Dukla...” (Львів, після 7 червня 1673; № 59), упорядником якого був Кипріян Дамирський (Damiński); “Martyrologium Kościoła Rzymskiego...” (Бердичів, 1799; № 190).

Надзвичайно широко були представлені в бібліотеці різного виду проповіді й казання, авторами яких були Петро Скарга (1536–1612), Симон Старовольський (1588–1656), Марцін Рубчинський (†1793), Луї Бурдалу (Bourdaloue, 1632–1704), згадуваний вже Вінцентій Гудрі, Франтішек Ковалицький (†1731), Томаш Млодзяновський (1622–1686) та інші, окрім того – посібники для підготовки проповідей і гомілій та підручники з ораторського мистецтва.

У монастирській книгозбірні знаходилася значна кількість видань з світської та церковної історій, цивільного та канонічного права. Серед перших були: “Historiarum sui temporis libri XX” (№ 19) – славнозвісний твір італійського історика і політичного діяча Франческа Гвічардіні (Gucciardini, 1483–1540); два видання історії

Франції пера Габрієля де Бартелемі, сеньйора де Грамона (Gabriel de Barthelemy, seigneur de Gramond або Grammont, латин. Gramundus, 1590–1654) “Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV libri XVIII...” (Тулуза, 1643; № 20; Амстердам, 1653; № 183)³⁵; праця сілезького ерудита Йоахима Пасторія (Pastorius, справжнє ім'я Гіртенберг, 1611–1681), присвячена історії татаро-козацької війни “Historia Bello Scitico-Cosacica” (№ 69); два видання твору сходознавця Тадея Крусинського (1675–1756), присвяченого історії Персії – “Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiarum...” (Львів, 1734; № 72) і “Tragicam vertentis belli Persici historiarum...” (Львів, 1740; № 14); твір Антонія Алоїзія Міштольда (Misztold) про історію роду Сапіг герба “Лис” “Historia... Domus Sapiechanae...” (Вільно, 1724; № 71); історія правління польського короля Володислава IV пера Станіслава Кобержицького “Historia Vladislai Poloniae et Sueciae principes...” (Гданськ, 1655; № 66); твір Станіслава Клечевського (Kleczewski, †1799) “Sarmatia Europaеа mox post diluvium universale inhabitata...” (Львів, 1769). Серед публікацій церковної історії були “Historia Ecclesiastica” (Аугсбург, 1728; 2-е видання; № 170) домініканина Ігнація-Ґіацінта Амате де Гравесона (Amate de Graveson), “Annales Ecclesiastica” (№ 177) знаменитого католицького теолога Чезаре Баронія (1538–1607), дві праці французького історика, члена Ордену єзуїтів Луї Мембурга (Maimbourg, 1610–1686) в перекладі польською Анджея Войцеха Устжицького: “Historia o herezye obrazobóyców” (Краків, 1717; № 40) та “Historia o Krucyatach na wyzwolenie Ziemie Świętey” (Краків, 1707; № 185), твір бенедиктинця Ґіацінта Яблонського “Dzewo żywota z Raiu naprzód na górze Jerozolimskiej Kalwaryi... potym na górze Łysiec... przesadzone...” (Краків, 1737; № 39).

Серед медичних творів, що знаходилися у бібліотеці Вишневецького монастиря, можна назвати праці Якуба Гаура (Haug) “Ekonomika lekarska, albo Domowe lekarstwo...” (Бердичів, 1790; 2-е видання (?); № 94), Валезія де Коварубіаса (Covarubias), лейб-медика іспанського короля Філіпа II “Commentaria en libros Hyprocratis de mori” (Турін, 1589; № 122).

Цікавим фактом є наявність у монастирській книгозбірні видання граматики турецької мови (№ 96) та “Wstęp do użycia językow francuskiego y polskiego” (№ 151).

До монастирської книгозбірні надходила продукція не тільки друкарень Західної Європи, але й друкарень ближніх прикордон-

них держав. Зокрема, друкарня Єзуїтської академії у Трnavі представлена чотирма виданнями: твором Мартина Сент-Івані (Szent-Ivany, 1633–1705), професора філософії і теології у Трnavі, “Castigatio illusoriae conciones...” (1704); збіркою проповідей Антонія Колленича (Kollenycz) “Stella triplex sive Sermones panegyrico-morales” (1713); працею доктора права і кустоша бібліотеки Падуанської семінарії Антонія Сандіно (Sandinus) “Historia Familiae Sacrae ex Antiquis monumentis collecta...” (1748); четвертим виданням праці префекта Єзуїтського колегіуму в Трnavі, викладача філософії та фізики у Трnavі та Буді Йогана Баптисти Хорвата (Horvath, 1732–1799) “Physica particularis” (Трнава, 1777). Ця праця, як і інші його твори часто передруковувалися, бо правила за підручники при викладанні предметів у єзуїтських навчальних закладах. При нагоді варто згадати, що між Україною і Трнавою у кінці XVII–XVIII ст. існував зв’язок у сфері книгодрукування. Серед видань друкарні трнавської Єзуїтської академії були такі, що публікувалися спеціально для закарпатських українців. До нашого часу дійшли аркуші з україномовним текстом тридентського сповідання віри, “Катехизис” Йосифа де Камелія (1698), передрукований з видання Львівського братства, “Буквар языка словенського” (1699), “Краткое припадков моральных или нравних собрание”, опубліковане з благословення мукачівського єпископа Георгія Геннадія Бізанція і, як дехто вважає, ним і написане³⁶.

Теперішній зовнішній вигляд книжок кармелітської бібліотеки не має певних яскраво виражених і характерних особливостей. На “шати” книжок вплинув безжальний час. Деяким томам бракує оправ. Переважна більшість книжок “одягнуті” в оправу з темно-брунатної шкіри і мають корінці з бинтами. Корінці найчастіше прикрашені сліпим тисненням. Поодинокі примірники в шкіряних оправах мають на корінцях золоте тиснення. Група книжок оправлена у пергамен. Є книжки у півшкіряній оправі. Окремі, невеликі за обсягом видання мають обкладинки з цупкого паперу.

Такий елемент оправу, як форзац, у книжках з монастирської книгозбірні оформлений по-різному. Переважна більшість книжок мають форзаці з білого паперу. Деякі – з кольорового паперу “павичеве перо”. У кількох книжках форзаці – з білого паперу з трафаретними кольоровими відбитками зображення квітів.

Для кращого збереження книжок у давні часи їхні обрізи фарбували. Книжки монастирської бібліотеки мають обрізи суціль-

ного червоного, синього, яскраво-зеленого (одна книжка) кольорів, крапчасті (червоні або сині). Велика група книжок залишається з непофарбованими, білими обрізами.

У давніх бібліотеках книжки розставлялися на полицях обрізами назовні, і на обрізах писалися скорочені назви книжок або назва бібліотеки. Це можна спостерігати і на книжках з Вишневецького монастиря босих кармелітів.

Подальша евристична робота з фондами стародруків НБУВ та пошук документальних матеріалів в архівах України і Польщі можуть принести нові фактографічні дані і сприяти бібліографічній реконструкції книжкового фонду монастирської бібліотеки.

¹ Монастирська бібліотека: книги “живі” і “мертві” // Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель Святого Кирила. – К., 2005. – С. 263–267; Фрис В. Бібліотеки на Західноукраїнських землях у другій половині XVII–XVIII ст. // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 171–186; Книжність київського монашества: Монастирські бібліотеки. Приватні чернечі книгозбірні. Бібліотеки ігуменів та архимандритів // Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – К., 2007. – С. 141–163; Яременко М. Бібліотека київського Пустинно-Миколаєвського монастиря XVIII ст.: життя книг // Просемінарії: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 124–132; Яременко М. Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII ст. і “літературні уподобання” монашества // Український археографічний збірник: Щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Т. 11/12, вип. 8/9. – С. 346–365.

² Шарітова Л.В. Внутрішній устрій та функціонування бібліотеки Києво-Могилянської академії до пожежі 1780 р.: спроба реконструкції // Рукописна та книжкова спадщина України. – К. 2000. – Вип. 6. – С. 75–96.

³ Місто Вишневець – родове гніздо українського князівського роду Вишневецьких герба “Корибут”, знаходилося у Кременецькому повіті Волинського воєводства, нині м-ко Збаразького району Тернопільської області.

⁴ Батько кн. Яреми Вишневецького і прадід кн. Михайла Серватія Вишневецького були троюрідними братами. (Dworzaczek W. Genealogia: Tablice. – Warszawa, 1959. – Tabl. 176. Ярема Вишневецький належав до молодшої або “королівської” гілки князівського роду “, яка згасла зі смертю його сина, польського короля Михайла Корибуга Вишневецького (1640–1673). Михайло Серватій належав до старшої або “князівської” гілки роду. З його смертю згас рід Вишневецьких.

⁵ Brykowska M. Architektura karmelitów bosych XVII–XVIII st. – Warszawa, 1991. – S. 57. В описі монастирського костелу 1816 р. говориться про 15 вівтарів. (Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. – Równe, 1939. – Т. 8. – S. 173).

⁶ *Catalogus religiosorum et monialium carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in Anno Domini 1772.* – [Berdicoviae, n. a. 1773]. – F. [22]; *Encyklopedia kościelna.* – Warszawa, 1877. – T. 10. – S. 44–50.

⁷ *Ibid.* – [22] f.

⁸ Буховський Бенігнус (Buchowski, друга половина XVII ст. – перша чверть XVIII ст.) – чернець Ордену бенедиктинів, канцлер Тинецького абатства, поет, автор багатьох музичних творів. (*Encyklopedia powszechna / Wyd. S. Orgelbranda.* – Warszawa, 1860. – T. 4. – S. 531–532).

⁹ *Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński.* – Równe, 1939. – T. 8. – S. 186.

¹⁰ *Ibid.* – S. 189–193.

¹¹ *Ibid.* – S. 193.

¹² ЦДІАК України, ф. 49, оп. 3, спр. 251, арк. 37.

¹³ Тепер зберігаються у Відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ: шифр Р. in. 822 (1-2).

¹⁴ *Szczepaniec J. Fietta Ludwik księgarz // Słownik pracowników książki polskiej.* – Warszawa; Łódź, 1972. – S. 220.

¹⁵ *Catalogue des livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, Libraire a Dubno et Berdiczow.* – [Бердичів], 1804. – S. [3].

¹⁶ Текст записів подається за таким принципом. Зберігається орфографія і пунктуація оригіналу. Скорочені в тексті слова розкриваються і подаються у квадратних дужках. Непрочитані місця тексту позначаються трикрапкою і беруться у квадратні дужки. Закінчення рукописного рядка позначається похилою рискою.

¹⁷ О. Рафаеля від святих Корнія та Кіпріяна було обрано на пріорство у Вишневецькому монастирі босих кармелітів на капітулі у Перемишлі 1769 року. Він мав тоді 40 років, а в Ордені босих кармелітів перебував на той час 20 років. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński.* – Równe, 1939. – T. 8. – S. 169).

¹⁸ О. Юліан від Янголів був обраний на пріорство у Вишневецькому монастирі босих кармелітів на капітулі у Перемишлі 1766 року, він був тоді у віці 54 років, у Ордені перебував вже 34 роки. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński.* – Równe, 1939. – T. 8. – S. 169).

¹⁹ О. Іннокентій від св. Томи був обраний на пріорство у Вишневецькому монастирі босих кармелітів на капітулі у Бердичеві 1778 року, мав на той час 48 років, в Ордені перебував вже 32 роки. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński.* – Równe, 1939. – T. 8. – S. 170).

²⁰ О. Сильвестр від Введення Блаженої Діви Марії був ченцем Вишневецької обителі босих кармелітів, помер 1770 року, маючи 37 літ, в Ордені перебував 20 років. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński.* – Równe, 1939. – T. 8. – S. 171).

²¹ О. Керубін від Вознесіння, експровінціал у 1766–1769 рр., помер у Вишневі в травні 1793 р. на 80-у році життя, в Ордені перебував 59 роки. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński. – Równe, 1939. – Т. 8. – С. 172.*)

²² О. Флор від св. Мартіна – чернець Вишневецької обителі босих кармелітів, у 1770 р. мав 30 літ, в Ордені перебував 11 років. Помер між 1779–1781 рр. (*Giżycki J.M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wisniowcu // Rocznik Wołyński. – Równe, 1939. – Т. 8. – С. 170.*)

²³ Мнішек, Станіслав Єжи (†1806 р.) – син підкоморія Великого князівства Литовського Яна Кароля Вандаліна Мнішка (1716–1759) герба “Кончиць” і Катерини із Замойських герба “Єліта” (1723–1771), онучки князя Михайла Серватія Вишневецького; ротмістр важкої кавалерії, великий коронний хорунжий (1784–1790), голова Цивільно-військової комісії Кременецького повіту. Одружений не був. Мав двох рідних братів: Юзефа Яна Тадеуша (1742–1797) – великого коронного хорунжого, секретаря Ради Неустайонці, пізніше охмістра королівства Галичини та Лодомерії (29.11.1784) та Міхала Єжи Вандаліна (1742–1806). (*Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1914. – Т. 11. – С. 176; Dumnicka-Wotoszyńska H., Wotoszyński R.W. Mniszech Jozef Jan Tadeusz // Polski Słownik Biograficzny. – 1976. – Т. 21. – С. 478–480.*)

²⁴ Мнішек, Міхал Єжи Вандалін (1742–1806) – великий коронний маршалок, син підкоморія Великого князівства Литовського Яна Кароля Мнішка (1716–1759) герба “Кончиць” та Катерини із Замойських герба “Єліта”, онучки князя Міхала Серватія Вишневецького. (*Rozner A. Mniszech Michał Jerzy Wandalin // Polski Słownik Biograficzny. – 1976. – Т. 21. – С. 480–484.*)

²⁵ Мнішек, Урсула із Замойських (1750–1816) – дочка подільського воеводи, ІХ ордината Яна Якуба Замойського герба “Єліта” (†1790) та Людвіки з Понятовських герба “Цьолек” (1728–1781), племінниця польського короля Станіслава Августа Понятовського, друга дружина Міхала Єжи Вандаліна Мнішка. У першому шлюбі була дружиною великого коронного підкоморія Вінцентія Потоцького герба “Пилява”. (*Wereszycka H. Mniszchowa z Zamoyskich Urszula // Polski Słownik Biograficzny. – 1976. – Т. 21. – С. 457–458.*)

²⁶ ЦДІАК України, ф. 250, оп. 3, спр. 25, арк. 54–56.

²⁷ Про долю та історію бібліотеки Вишневецького замку див.: *Ціборовська-Римарович І.О.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. Монографія. – К., 2006. – 394 с.: іл.

²⁸ Biblioteka Narodowa, Sygnat.: XVII.3.18476.

²⁹ Biblioteka Narodowa, Sygnat.: XVII.3.18473.

³⁰ Інформація загального характеру про історичну долю книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів подана в: *Колесник Е.А.* Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – К., 1988. – С. 40–44.

³¹ Каталог інкунабул / Уклад Б. Зданевич; Упорядник Г.І. Ломонос-Рівна. – К., 1974. – № 340, 466.

³² Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины / Сост. М.А. Шамрай. – К., 1995. – № 61, 454, 575, 827, 872, 971, 1010, 1234, 1323, 1372, 1427, 1513, 1542, 1851, 2317, 2328, 2436.

³³ За даними бібліографічного списку не можна точно визначити, яке саме видання мали у своїй книгозбірні вишневецькі кармеліти.

³⁴ Estr., t. 30, s. 72–74.

³⁵ CGBN, t. 63, col. 358.

³⁶ *Исаевич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Л., 2002. – С. 287–288; *Мольнар М.* Словаки і українці. – Братислава, 1965. – С. 119–158; Cleminson R. Cyrillic Printing in Trnava // Oxford Slavonic Papers. N. S. – 1993. – Vol. 26. – P. 49–51, p. 53.

Summary

The publication is dedicated to the history of the library of the Vyshnevetsky monastery of the Order of Discalced Carmelites. On the basis of the historical-bibliological studies of the black-letter books from its funds and manuscript sources the composition and the contents of the library stock, the ways of its book acquisition and book destinies after the closure of the monastery.

Key words: monastery libraries, library science, the Order of Discalced Carmelites.